

De geschiedenis van de Gemeentegrot in Valkenburg aan de Geul

'De Gemeentegrot is een boek waarin je nooit uitgelezen raakt' - Zef Habets.

Jana Dauven, S4258797

Radboud Universiteit Nijmegen

Faculteit der Letteren, Geschiedenis

Premaster Geschiedenis

Eerste examinator:

Tweede examinator:

Radboud Universiteit

Inhoudsopgave

1.	Inleiding.....	5
2.	Algemene geschiedenis	7
3.	Toerisme.....	15
3.1.	De Mirlitophile	15
3.2.	Vereeniging Het Geuldal.....	16
3.3.	De ‘bergkwestie’	17
4.	Werkeloosheidsprojecten	21
4.1.	Aankopen gezifte mergel.....	21
4.2.	Ankersmit’s Katoenfabrieken.....	21
5.	De champignonkwekerij.....	25
6.	De Gemeentegrot als schuilplaats	27
6.1.	De Gemeentegrot als schuilplaats tijdens de Tweede Wereldoorlog	27
6.2.	De Gemeentegrot als schuilplaats tijdens de Koude Oorlog	30
7.	Conclusie.....	33
8.	Onderzoeksmethode en verantwoording bronnen	35
9.	Bibliografie en bronnenoverzicht	37

1. Inleiding

Valkenburg aan de Geul is een van de meest toeristische plekken van Nederland. Zowel in de zomer als in de winter wordt het stadje overspoeld met toeristen uit binnen- en buitenland. Haar historische stadskern, gezellige cafés en terrassen, rijke geschiedenis en de mergelgroeves spelen hierbij een belangrijke rol. Het is ook niet voor niets dat het eerste VVV-kantoor van Nederland in 1885 te Valkenburg geopend werd. Wat veel mensen echter niet weten is dat de ideeën met betrekking tot de ontwikkeling van een VVV-kantoor besproken werden in de vele ondergrondse gangen die Valkenburg rijk is.

Bij de ontwikkeling van het toerisme in Valkenburg speelde de Gemeentegrot, tot 1892 bekend als de Valkenburgergroef, een belangrijke rol. De Gemeentegrot is een mergelgroeve waar rond 1500 de eerste mergel gewonnen werd. Het gangenstelsel is 70 kilometer lang en de groeve heeft een oppervlakte van 114 hectare. Naast mergelwinning kende de groeve veel verschillende functies, van champignonkwekerij tot atoomschuilplaats. Binnen dit onderzoek staan de verschillende functies van de groeve centraal. Er wordt gekeken hoe deze functies zich verhielden met het bestaan van rondleidingen en andere toeristische zaken die binnen de groeve plaatsvonden en nog steeds plaatsvinden.

In dit onderzoek staan de toeristische activiteiten binnen de Gemeentegrot centraal. Welke invloed heeft het toerisme gehad op de teloorgang van de andere activiteiten, zoals mergelwinning, schuilgelegenheid bij calamiteiten, champignonkwekerij en het bevorderen van werkgelegenheid bij de exploitatie van de mergelgroeve ‘Gemeentegrot Valkenburg’? De periode die centraal staat is de periode 1850 tot en met 1980. In 1853 werd de spoorweg tussen Aken en Maastricht aangelegd, waardoor Valkenburg voor toerisme ontsloten kon worden. Ten tijde van de Koude Oorlog werd nog in de jaren zeventig van de twintigste eeuw in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken een ondergrondse atoomschuilplaats ingericht.

De algemene geschiedenis van de gemeentegrot geeft onder meer een beeld over het ontstaan van de groeve. Daarna worden de belangrijkste functies van de groeve, het toeristisch gebruik, de werkloosheidsprojecten, de champignonkwekerij, en de groeve als schuilplaats beschreven.

2. Algemene geschiedenis

Valkenburg aan de Geul staat bekend om haar pittoreske straatjes, gezellige terrasjes, mooie omgeving en mergelgroeves. Het mergelpakket is op sommige plaatsen tientallen meters dik. Mergel als mariene kalkafzetting ontstond zesenzestig miljoen jaar geleden tijdens het Boven-Krijt. Het Boven-Krijt vormt de laatste fase van het grote Krijttijdperk, dat onderdeel uitmaakt van het Mesozoïcum.¹ Het sluitstuk van het Boven-Krijt was het Maastrichtien, op het eind waarvan de dinosauriërs uitstierven, zo'n 66 miljoen jaar geleden. Door het langzame opdrogen van de ondiepe subtropische binnensee, de Krijtzee, ontstond uiteindelijk de mergel. Gedurende miljoenen jaren zonken dode dieren naar de bodem van de zee, laagje na laagje, totdat de zee uiteindelijk droogviel. Wat overbleef was de zeebodem, die door de druk van de aardlagen samengedrukt werd tot een compact geheel, de kalksteen. Geologisch gezien wordt Zuid-Limburg beschouwd als het noordelijkste punt waar het kalksteen ook echt als pakket aan de oppervlakte komt.²

Tweehonderdduizend jaar geleden kwam vuursteen in het gebied in en rondom het tegenwoordige Valkenburg aan de oppervlakte. Tijdens de hele prehistorie hebben mensen die hier verbleven gebruik gemaakt van 'Valkenburgervuursteen'. Ze kwamen deze steen in het voorbijgaan tegen en maakten hier bijlen of speerpunten van. Het ondergronds delven van vuursteen begon echter pas 5000 jaar geleden.³ Rond 2000 v.Chr. raakten tijdens het begin van de Bronstijd de Valkenburgse vuursteenmijnen buiten gebruik. De introductie van metaal maakte vuursteen overbodig. De mensen gingen zich bezighouden met mijnbouw. Via putten werd er kalk uit de aarde gehaald, die werd gebruikt voor het bemesten van akkers.⁴

Aan het einde van de IJzertijd werd het huidige Zuid-Limburg onderdeel van het Romeinse Rijk. De Romeinen hebben in navolging van de plaatselijke bewoners hun landerijen met lokaal gewonnen kalksteen bemest.⁵ Ook gebruikten de Romeinen mergelstenen in de fundamenteën van hun 'Villae'. De mergelontginningen vonden vooral plaats, daar waar de steenlaag gemakkelijk te bereiken was. Dit was meestal aan hellingranden waar het gesteente als gevolg van beekdalerosie aan de oppervlakte kwam.⁶

Na de Romeinse tijd zijn er tot ver in de Middeleeuwen geen vermeldingen van het fenomeen mergel bekend. Mergel was als bouw materiaal gewild in de periode van de Gotiek. Deze laatmiddeleeuwse

¹ H. Pisters, *Uit Valkenburgs vroegste verleden. Steentijdimpresies uit de regio Valkenburg aan de Geul met speciaal aandacht voor Valkenburgervuursteen* (Valkenburg aan de Geul 2017) 22.

² J. van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul* (Valkenburg aan de Geul 2011) 11.

³ Pisters, *Uit Valkenburgs vroegste verleden*, 35.

⁴ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 14.

⁵ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 14.

⁶ J. Silvertant, *Vreigele bie de Bök. Valkenburg in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Valkenburg aan de Geul 1996) 14.

bouwstijl verspreidde zich vanaf het midden van de 12e eeuw vanuit het Île-de-France ook naar Zuid-Limburg. De arbeiders die steen zaagden reisden veelal van bouwplaats naar bouwplaats. In de Middeleeuwen was de blokkreker nog écht een ambachtsman met een zeker aanzien. Pas omstreeks 1600, toen de steen als bouw materiaal aan populariteit verloor, gingen ook leken stenen winnen.⁷ In de winter gingen boeren steen winnen. Deze steen diende onder andere als betaling in natura om aan de belastingen van de plaatselijke overheden te voldoen. Deze overheden gebruikte de mergelsteen op hun beurt voor de bouw en uitbreiding van overheidsgebouwen zoals kastelen en kerken. Verder is het waarschijnlijk dat de steenwinning in opdracht als onderdeel van het lijfeigenschap plaatsvond.⁸

Na de Franse Revolutie kwam er een einde aan de machtspositie van adel en kerk in West-Europa. Heerlijke en kerkelijke goederen werden geconfisqueerd en in 1800 werden de burgerlijke gemeenten ingesteld. Daarmee kwamen de onontgonnen gronden aan de gemeenten en kwam er meer ruimte voor particulier grondbezit. De gemeenten zagen in deze onontgonnen gronden een bron van inkomsten omdat zij alle opbrengsten uit gemeentegronden konden belasten. De mergelgroeven brachten zowel boven- als ondergronds geld op. De gemeente maakte hier gebruik van door concessies te verlenen en door het heffen van belastingen op de steenwinning. In de eerste door de Fransen in 1810 ingestelde mijnwet stond dat mergelgroeven door iedereen zonder concessie konden worden ontgonnen. Wel voorzag de Franse wet in een bescherming van de rechten van de eigenaren van de bovengrond aan wie men altijd toestemming moest vragen. Bij de Valkenburgergroef, de voorloper van de Gemeentegrot, moest men uitvoergeld betalen aan de eigenaar van de ingang voor het uitrijden van mergelblokken.⁹

De Valkenburgergroef werd niet planmatig en zonder regelgeving ontgonnen. Deze situatie duurde tot ver in de tweede helft van de negentiende eeuw. Aan het einde van de negentiende eeuw leidde de vroegere roofofbouw in de ondergrondse groeve tot een directe bedreiging voor de veiligheid op talloze werkfronten. Een strengere regelgeving met betrekking tot de breedte en hoogte van de gangen moest een einde maken aan het naar believen uitbreken van mergelsteen. Het formuleren van een duidelijke regelgeving was echter problematisch vanwege een groot aantal mazen in de geldende mijnwet.¹⁰

Naast mergelwinning werd de Valkenburgergroef gebruikt voor vele andere zaken, waaronder grottenclubs. Grottenclubs functioneerden als een soort herensociëteit die rond 1880 samen kwamen in de Valkenburgergroef. Er bestond geen hiërarchie binnen de clubs. Ze hadden een besloten karakter, kenden ballotage en bestonden enkel uit mannen. Hoeveel clubs er bestaan hebben is onduidelijk. Ook over het functioneren van de clubs is weinig bekend. De herensociëteiten in Valkenburg onthielden zich van principiële discussies over godsdienst en politiek. Het draaide om een sfeer van wederzijds

⁷ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 16, 20.

⁸ Silvertant, *Vreigele bie de Bök*, 17.

⁹ Silvertant, *Vreigele bie de Bök*, 20.

¹⁰ Silvertant, *Vreigele bie de Bök*, 21.

respect en saamhorigheid. Ze streefden naar ontwikkeling en vooruitgang, zowel intellectueel als materieel.¹¹

Rond 1875 begonnen de eerste rondleidingen door de Valkenburgergroef. Een entreekaartje kostte een gulden vijftig, terwijl een blokbreker toen een bedrag van tweeënnegentig cent per dag verdiende. Er bestond dus een groot contrast tussen de rijke bezoekers van de grot en de inkomsten van de blokbrekers.¹² De exploitatie van de groeve was in handen van de Vereeniging Het Geuldal, waarbinnen een speciale Bergcommissie ingesteld was. Deze commissie regelde de aanstelling van gidsen, stelde een streng reglement samen, vaardigde duidelijke werkinstructies voor de gidsen uit en zag toe op de naleving ervan. Ook organiseerde deze commissie bergtochten, verfraaide ze de groeve, ontwikkelde ze een toeristische route en regelde ze de kaartverkoop en toegang tot de groeve.¹³

De interesse in de groeve was door de komst van de spoorlijn tussen Maastricht en Aken in 1853 toegenomen. Dankzij de aanleg van deze spoorweg kwam het vreemdelingenverkeer op. Valkenburg werd gezien als een romantisch, idyllisch stadje en de ondergrondse groeves als een interessant uitje. De grottenclubs wilden het vreemdelingenverkeer graag bevorderen aangezien ze door interactie met andere culturen hun kennis konden vergroten. Verder zorgde het toenemende vreemdelingenverkeer voor economische groei in Valkenburg. De exploitatie van mergel ging tijdens de eerste periode van rondleidingen in een ander gedeelte van de groeve gewoon door.

De exploitatie van de Valkenburgergroef kwam in 1893 in handen van de gemeente Valkenburg, waarna haar naam veranderde in de Gemeentegrot.¹⁴ De vochtige, donkere gangen van de groeve leenden zich perfect voor het kweken van champignons. De eerste officiële aanvraag voor het mogen aanleggen van een champignonkwekerij in de Gemeentegrot kwam in 1917. Deze in het Frans ingediende aanvraag kwam van de Luikenaar August de Goes. De aanvraag van August de Goes viel samen met het hoogtepunt van de Eerste Wereldoorlog. Het neutrale Nederland was door middel van een elektrische prikkeldraadomheining en strenge grenscontroles afgesloten van het bezette België. Wellicht is het hieraan te wijten dat deze champignonkwekerij uiteindelijk geen doorgang gevonden heeft, hetgeen vanuit archiefbronnen overigens niet bevestigd kan worden. De eerste succesvolle poging om in de Gemeentegrot een champignonkwekerij te beginnen stamt uit 1936. Naast champignons is er veel geëxperimenteerd met het kweken van allerlei zaken in de Gemeentegrot. In de jaren zestig kwam een aanvraag om in het ondergrondse meer forellen te kweken. In de jaren zeventig rijpten er kazen en tot in de jaren tachtig werden er meelwormen gekweekt en witlof geteeld. De Gemeentegrot was dus een geschikte plaats voor kweekactiviteiten, maar als gevolg van verschillende

¹¹ Léon Pluymaekers, 'De vrijdenkers van Valkenburg een eeuw geleden', *Geulrand* 24 (1988) 15.

¹² Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 66.

¹³ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 128-136.b

¹⁴ Silvertant, *Vreigele bie de Bök*, 71.

omstandigheden, zoals moeilijke financiering, kon er geen langdurige en economisch rendabele vorm van onderneming worden gevestigd.¹⁵

Naast het kweken van allerlei zaken speelden ook werkgelegenheidsprojecten een rol. In het midden van de jaren dertig werd in het kader van werkverschaffing en sociale ondersteuning aan werkeloze Valkenburgers die in grote armoede leefden de gelegenheid geboden om losse kalk te winnen en mergelblokken te zeven. De gemeente kocht dit mergelzeefsel op tegen een vaste prijs van 65 cent per kubieke meter. Daar kwam nog eens 2,5 cent bij voor elk kind onder de veertien jaar dat nog bij de werkman inwoonde. Losse kalk werd gebruikt voor de productie van cement of het bemesten van het land. Er was ongekend veel animo voor vergunningen tot het kloppen en ziften van de mergel. Tientallen kostwinners van onder de armoedegrens levende gezinnen dienden een aanvraag in. Door het grote aantal aanvragen werd al snel een standaardformulier ontwikkeld waarin alleen de naam en het adres van de aanvrager ingevuld dienden te worden. Als de aanvrager inderdaad onder het sociaal minimum leefde kreeg hij de vergunning.¹⁶

Een van de laatste pogingen om grote hoeveelheden mergel in de vorm van brokken en gruis in de Gemeentegrot te winnen werd ondernomen door de firma Ankersmit's Katoenfabrieken uit Deventer in de zomer van 1938. In het contract dat de firma met de gemeente Valkenburg gesloten had, stond opgenomen dat er minstens veertien Valkenburgse werkelozen in dienst dienden te worden genomen. Verder moest Ankersmit veertig cent per dag aan de gemeente betalen voor iedere arbeider die in dienst werd genomen en die niet ingeschreven was als werkeloze binnen de gemeente Valkenburg. Dat de werkelozen hard aan het werk moesten viel ook in het contract terug te zien: *“De arbeidsprestatie der arbeiders moet zodanig zijn, dat per man en per dag 10 ton mergel verladen wordt. Bij minder prestatie dan 10 ton per dag per man heeft Ankersmit het recht om de minderwaardige krachten te ontslaan.”* In het laatste conceptcontract dat door Ankersmit aan de gemeente werd voorgelegd, werd deze hoeveelheid verlaagd naar acht ton per dag. Ankersmit stelde ook voor een nieuwe toegangsweg te creëren. De gemeente gaf vervolgens aan dat de Gemeentegrot als toeristische attractie prioriteit kreeg en dat dit niet ondergeschikt gemaakt werd aan enige andere exploitatievorm. Waarop Ankersmit een telegram stuurde waarin ze aangaf dat *“ten gevolge van verschillende op de werking van ons bedrijf betrekking hebbende omstandigheden”* het niet mogelijk was om de reeds gevoerde onderhandelingen door te zetten.¹⁷

De Gemeentegrot was naast mergelgroeve, toeristische attractie en kwekerij een veilig toevluchtsoord. In tijden van oorlog en vervolging trok de bevolking van Valkenburg zich er met huisraad en vee in terug. Tijdens de Franse bezetting rond 1800 doken er priesters en dienstweigeraars onder. Tijdens de

¹⁵ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 39-44.

¹⁶ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 72-75.

¹⁷ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 75,76.

strijd om Valkenburg in september 1944 vonden er duizenden mensen een veilige schuilplaats.¹⁸ Al tegen het einde van 1939 dacht de gemeente Valkenburg na over het inrichten van schuilplaatsen voor de burgerbevolking. De Gemeentegrot vormde hiervoor de perfecte locatie. Nog vóór de Duitse inval in mei 1940 werd de Gemeentegrot ingericht om als schuilplaats te kunnen dienen in geval van oorlog. Een evacuatieplan werd opgesteld en aan de inwoners van de gemeente Valkenburg bekend gemaakt. Op basis van hun adres werd bepaald bij welke ingang van de Gemeentegrot zij zich konden melden. Binnen de groeve werden verschillende maatregelen getroffen: putten werden geslagen, schuilplaatsen voor tussen de 10 en 50 personen werden ingericht, evenals een ziekenboeg. Er werden aansluitpunten voor veldtelefoons gecreëerd en er werd een druksluis geplaatst.¹⁹

De Duitse inval verliep snel en het openbare leven en bestuur werden grotendeels ongemoeid gelaten. De Gemeentegrot bleef een toeristische trekpleister. De bezoekersaantallen en omzet tijdens de oorlog waren zelfs hoger dan in de tien jaar daarvoor. De gidsen moesten tijdens hun rondleiding alles vermijden wat in verband met de tijdsomstandigheden aanleiding kon geven tot irritatie of conflict. Onder de gidsen heerste een nationale trots en oranjegezindheid, maar deze mocht vanwege de Duitse bezetting niet in het openbaar geuit worden. Dit gebeurde tijdens de rondleidingen vaak wel. Aan het begin van de rondleiding werd de stemming onder de bezoekers gepeild en als de gids dacht dat het kon, werd er een tussenstop gemaakt bij de portretgalerie van de koninklijke familie: “*Hier is het Koninginnedag*”. Het duurde niet lang voordat de NSB hier lucht van kreeg en deze partij in 1942 ontslag en vervanging van alle gidsen eiste. Hier stak de gemeente echter een stokje voor. De inkomsten van de gemeente Valkenburg werden immers voor een groot deel door de opbrengsten van de Gemeentegrot bepaald. In 1943 werden alsnog de grotopzichter en een aantal gidsen ontslagen aangezien de groeve gezien werd als centrum van antinationaalsocialistische propaganda.²⁰

Op 27 maart 1944 werd de Gemeentegrot door de Duitsers opgenomen in het ‘*Sonderbauprogramm Valkenburg*’. Dit was een plan ten behoeve van de Duitse oorlogsindustrie om de ondergrondse groeves om te bouwen tot oorlogsfabrieken. Zelfs in de tijd dat de voorbereidingen van de bouwwerkzaamheden plaatsvonden, werden er nog steeds rondleidingen gegeven. Deze eindigden in juni 1944 toen een magazijn van de Duitsers in een van de groeven door het verzet werd vernietigd.²¹ In augustus 1944 startten de Duitsers met de bouw van een ondergrondse wapenfabriek onder de codenaam ‘*Valerie 21/Makropode*’ in de Gemeentegrot. De bouw werd uitgevoerd door de firma Rheinmetall-Borsig AG, een van de grootste wapenfabrieken van Duitsland. Het was de bedoeling dat boordmitrailleurs voor vliegtuigen in de groeve geproduceerd zouden worden.²² Zover is het echter

¹⁸ H.J.H. Schurgers, J.G.M. Notten, L.G.W.N. Pluymaekers, *Geschiedenis van Valkenburg-Houthem* (Valkenburg 1979) 241.

¹⁹ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 79.

²⁰ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 79-81.

²¹ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 82-85.

²² J. Silvertant, *De zuidlimburgse mergelgroeven in het Duitse oorlogsplan 1943-1944* (Maastricht 2004) 22.

nooit gekomen. Begin september 1944 startten de Duitsers hun terugtocht en begonnen zij met het ontruimen van de Gemeentegrot.²³

In september 1944 ging ook geregeld het luchtalarm af. De schuilplaatsen in de Gemeentegrot die al voor het uitbreken van de oorlog waren aangewezen waren als gevolg van de Duitse bouwactiviteiten niet meer meteen voor grote hoeveelheden mensen beschikbaar. Met man en macht werd de Gemeentegrot klaar gemaakt om grote delen van de bevolking in veiligheid te brengen. Op 9 september 1944 barstte de strijd om Valkenburg in alle hevigheid los. Dagenlang zaten de inwoners van Valkenburg ondergedoken in de groeve. Er werden vier kinderen geboren en twee verzwakte personen vonden de dood. Op 17 september 1944 werd Valkenburg bevrijd en konden de inwoners van Valkenburg de groeve verlaten.²⁴

Tijdens de Koude Oorlog heerste er ook een gespannen sfeer in Nederland. In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken werd er in 1975 begonnen met het ontwerpen van een plan voor de bouw van een moderne schuilkelder in de Gemeentegrot, aangezien de tientallen meters dikke lagen mergel een goede bescherming zouden bieden tegen de drukgolf en radioactieve straling, die bij een atoomaanval optreden. De bouw van deze schuilplaats begon in februari 1977, kostte 7.000.000 gulden en duurde bijna twee jaar. De schuilplaats kan hermetisch worden afgesloten en heeft een oppervlakte van 6.500 m². Aanwezig zijn een ventilatie- en klimaatsysteem, drinkwater-, afvalwater- en koelwatervoorzieningen, een centrale schacht met waterpunten, een machinekamer, 8.000 bed/bank combinaties, 180 toiletten en 16 doucheruimtes. De schuilplaats is nooit in gebruik genomen en in augustus 1990 besloot het Ministerie van Binnenlandse Zaken, dat alle schuilkelders in Nederland buiten dienst moesten worden gesteld. Op 20 september 1990 werd er door het ministerie nog één keer een grote onderhoudsbeurt uitgevoerd. De gemeente Valkenburg besloot hierna het onderhoud van de schuilplaats op zich te nemen maar na enkele jaren werd dit plan uit kostenoverwegingen gestaakt.²⁵

Tegenwoordig is de Gemeentegrot nog steeds een van de best bezochte toeristische attracties in de gemeente Valkenburg aan de Geul. Door de jaren heen is gezocht naar nieuw methoden om de grot voor gebruik en bezoek aantrekkelijk te houden, zowel door het organiseren van verschillende soorten evenementen zoals de ‘Cavemanrun’ en ‘Dig Out The Gems’, als door de mogelijkheid om de groeve per treintje te bezoeken en door het introduceren van een licht en geluidshow, ‘The cave experience’. Het hoogseizoen van Valkenburg aan de Geul is door de introductie van de Kerstmarkt in 1986 van de zomer naar de winter verschoven. De Gemeentegrot trekt in de paar weken voor Kerstmis zo’n 150.000 extra bezoekers.

Samenvattend kunnen de verschillende functies die de Gemeentegrot heeft gekend in een overzicht bij elkaar gebracht worden (zie tabel 1). Dit overzicht is tevens de basis om in de volgende hoofdstukken

²³ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 88.

²⁴ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 88-90.

²⁵ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 105-110.

(onderdelen van) de functies nader te beschrijven. De grootschalige mergelwinning waardoor de groeve is ontstaan wordt hier verder niet uitgewerkt. Het verhaal in deze studie begint met het ontstaan van het toerisme in het laatste kwart van de negentiende eeuw. Het toeristisch gebruik blijkt tot op de dag van vandaag de belangrijkste functie van de grot te zijn. Uit de overige functies is voor deze studie een keuze gemaakt op basis van hun importantie of de bijdragen aan het in stand houden van de Gemeentegrot.

Tabel 1. Overzicht verschillende activiteiten in en functies van de Gemeentegrot

Onderwerp	Activiteit	Functie	Duur
Ontstaan van de groeve	Mergelwinning	Ontginning van de groeve voor bouwsteen	1500-1950
Toerisme	Rondleidingen	Bevordering van het vreemdelingenverkeer in Valkenburg, toeristische attractie	1875- heden
	Kerstmarkt	Een kerstmarkt in de groeve ter stimulering van de bezoekersaantallen in de wintermaanden	1986-heden
	'Cavemanrun'	Obstacle run, onder andere door de groeve	2014-heden
	'Dig out the gems'	Festival in de groeve	2015
	Overige activiteiten	Locatie voor huwelijken, jubilea, carnavalsrecepties, opnamelocatie voor videoclips en verschillende series ²⁶	-
Sociaal-maatschappelijke functie	Werkeloosheidsprojecten	Valkenburgse werkelozen laten werken in de groeve, mergel laten zeven	1934-1939
Productielocatie	Champignonkwekerij	Het kweken van champignons in de groeve	1936-1949
	Wapenfabriek	Een deel van de Gemeentegrot werd door de Duitsers ingericht als wapenfabriek en opslagplaats van vliegtuigbommen	1943-1944
	Forelkwekerij	Kweken van forellen in de meertjes die de groeve rijk is	ca. 1963-1970
	Rijpen van kazen	Rijpen van kazen, grottenkaas	ca. 1966-1974
	Kweken van meelwormen	Kweken van meelwormen	ca. 1968-1983
Schuilplaats	Schuilplaats	Een veilig heenkomen bieden voor de burgerbevolking van Valkenburg in geval van bombardementen	1939-1945
	Atoomschuilplaats	Een veilig heenkomen bieden aan de inwoners van Valkenburg in het geval van een atoomaanval	1975-1993

²⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=9NbwL06O9JA> geraadpleegd 26-07-2017, videoclip Julio Iglesias opgenomen in de Gemeentegrot.

3. Toerisme

3.1. De Mirlitophile

In de tweede helft van de 19^e eeuw waren er verschillende herensociëteiten in Valkenburg. Deze clubs bestonden uit in leeftijd variërende plaatselijke autodidacten en belezen mannen. De bijeenkomsten van deze clubs vonden plaats in verschillende groeves in Valkenburg. Naast het respecteren van elkaars visie en het creëren van een samenhangend gevoel, hadden deze clubs als doel zichzelf en de stad te ontwikkelen. Het toenemende vreemdelingenverkeer zorgde voor nieuwe denkbeelden bij de plaatselijke intellectuelen. Zij waren dan ook de eersten die het vreemdelingen-verkeer wilden bevorderen. De promotieactiviteiten kregen echter pas vorm na 1880.²⁷

De leden van verschillende grottenclubs verenigden zichzelf in 1879 in een officiële sociëteit genaamd de Mirlitophile.²⁸ In 1881 werd hun ontmoetingszaal, het Pantheon, in de Valkenburgergroef ingewijd. De Mirlitophile is opgericht naar het model van de sociëteit Momus in Maastricht. Deze sociëteit, opgericht in 1839, wilde onder meer het carnaval in ere herstellen en bestond grotendeels uit de Maastrichtse middenstand, maar ook artsen, advocaten, ambtenaren, leraren en garnizoensofficieren waren lid. Naast het carnaval hielden zij zich tevens bezig met liefdadigheid, armenzorg en de intellectuele vorming van haar leden. De sociëteit beschikte over een uitgebreide leestafel en een leesgezelschap waar stof tot discussie werd aangereikt.²⁹

Binnen de Mirlitophile waren er twee soorten leden: de intellectuelen en de leden die lid waren voor persoonlijk vermaak. De intellectuelen hadden een idealistische doelstelling die zowel materiële als spirituele vooruitgang nastreefden. De overige leden waren vooral geïnteresseerd in het kegelen, biljarten, de drinkgelagen of het maken van beeldhouwwerken en tekeningen in de groeve om de rondleiding aantrekkelijker te maken. De meeste leden waren ambtenaar, zelfstandig ondernemer, rentenier of behoorden tot de middenstand. In 1885 werd vanuit de Mirlitophile de Vereniging Het Geuldal opgericht. De activiteiten rondom de bevordering van het vreemdelingenverkeer werden overgedragen aan de Vereniging Het Geuldal, waarna binnen de Mirlitophile de organisatie van het carnaval een grote rol begon te spelen.³⁰

²⁷ Silvertant, *Vreigele bie de Bök*, 45.

²⁸ Betekent liefhebbers van de mirliton. De mirliton was een blaasinstrument gesneden uit vlierhout, populair met carnaval.

²⁹ Silvertant, *Vreigele bie de Bök*, 46.

³⁰ W.Göbbels, *Carneval & Valkeberg* (Valkenburg 1989) 6.

3.2. Vereniging Het Geuldal

Rond 1885 was het aantal hotelovernachtingen in Valkenburg dusdanig gestegen dat er binnen Valkenburg en bij de toeristen behoefte was aan een officieel orgaan dat alle aspecten met betrekking tot het vreemdelingenverkeer regelde. Deze taak werd toevertrouwd aan Vereniging Het Geuldal. Vereniging Het Geuldal behartigde dus niet alleen de belangen van de Valkenburgergroef, maar het vreemdelingenverkeer in Valkenburg in zijn geheel. Het merendeel van de oprichters van Vereniging Het Geuldal hoorde bij de intellectuele kern van de Mirlitophile. Daarnaast waren er nog een aantal personen die niet uit Valkenburg kwamen, maar zich hier vanuit West- of Noord-Nederland min of meer permanent gevestigd hadden.³¹

Tijdens de oprichtingsvergadering op 22 februari 1885 werden een aantal zaken genoemd met betrekking tot het bevorderen van het vreemdelingenverkeer in Valkenburg:

1. Oprichting van een informatiepunt;
2. Plaatsen van bankjes bij uitzichtpunten;
3. Adverteren en reclame maken;
4. Uitgave van een informatief toeristenblaadje;
5. Onderhoud en verbetering van verschillende wandelpaden;
6. Organiseren van concerten en andere evenementen in de zomermaanden.³²

Op 2 maart 1885 werd door het bestuur van Vereniging Het Geuldal een voorstel tot vorming van commissies aangenomen. Elke commissie nam een specifiek aspect met betrekking tot het vreemdelingenverkeer op zich. Er kwam een commissie reclame, een commissie wegen en paden, een commissie gemakkelijkheden, een commissie berg en een commissie orgaan van de vereniging.³³

De commissie berg hield zich onder andere bezig met het verfraaien van de groeve met beelden en tekeningen, het verbeteren van de wegen in de groeve, de aanstelling van de gidsen, reguleren van de toegangsprijzen en het organiseren van fakkeltochten en concerten in de groeve.³⁴ Het succes van Vereniging Het Geuldal bleek tenslotte samen te hangen met de samenstelling van het gemeentebestuur van Valkenburg. In de beginjaren van zijn bestaan kon de vereniging rekenen op volledige medewerking van de gemeente, aangezien de kern van het zittende gemeentebestuur lid was

³¹ Silvertant, *Vreigele bie de Bök*, 49,52-54.

³² T. Dorren, *Gedenkboek bij het veertigjarige bestaan van VVV het Geuldal 1885-1925* (Valkenburg aan de Geul 1925) 20, 21.

³³ Dorren, *Gedenkboek bij het veertigjarige bestaan van VVV het Geuldal 1885-1925*, 22,26.

³⁴ Rijksarchief Limburg, 17.61 VVV Geuldal Invr. 925, geschil tussen Vereniging Het Geuldal en de Gemeente Valkenburg.

of een bestuursfunctie bekleedde in Vereeniging Het Geuldal. In 1891 veranderde het gemeentebestuur zodanig dat de tegenstanders van Vereeniging Het Geuldal in de meerderheid kwamen.³⁵

3.3. De ‘bergkwestie’

Rond 1878 ontstond er een conflict tussen de gemeente Valkenburg en de gemeente Berg en Terblijt over het exploitatierecht van de Valkenburgergroef. De Valkenburgergroef lag grotendeels onder het grondgebied van de gemeente Berg en Terblijt, maar de gemeente Valkenburg leidde hier toeristen rond en maakte zich volgens de gemeente Berg en Terblijt schuldig aan schending van de eigendomsrechten. In 1879 gaf Gedeputeerde Staten van de provincie Limburg de gemeente Berg en Terblijt de opdracht om de ingang tot de groeve te verstevigen omdat een boven de ingang gelegen huis dreigde in te storten. De gemeente Berg en Terblijt reageerde laconiek en deed niets, waarna in 1880 de ontginning van bouwsteen in de groeve voorlopig gestaakt werd en de groeve op last van de inspecteur der mijnen Van der Elst gesloten werd voor ontginning van mergel. De werkfronten lagen in een ander deel van de groeve dan het gedeelte waar de rondleidingen gehouden werden. De rondleidingen werden door Van der Elst niet gevaarlijk geacht voor de stabiliteit van de gangen en gingen dus gewoon door.³⁶

De blokbrekers werd de toegang tot het gangenstelsel ontzegd, terwijl toeristen massaal de groeve konden bezoeken. Dit leidde tot een klein protest onder de blokbrekers. Er was echter genoeg werk in andere groeven in de omgeving te vinden waardoor de protesten snel verstomden.³⁷ In 1880 waren er onderhandelingen tussen de gemeente Berg en Terblijt en de gemeente Valkenburg over het exploitatierecht van de groeve. De gemeente Berg en Terblijt wilde deze onder bepaalde voorwaarden aan de gemeente Valkenburg overdragen. In een brief van 23 april 1880 liet Gedeputeerde Staten van Limburg weten dat de overdracht van de Valkenburgergroef alleen kon doorgaan als de raad van de gemeente Berg en Terblijt verklaarde afstand te doen van de ontginning van de Valkenburgergroef en van alle rechten en plichten die daaruit voortvloeiden. Aan het verbinden van voorwaarden viel volgens de gemeente Berg en Terblijt niet te denken. Hier kon alleen sprake van zijn bij onderhandelingen tussen de gemeenten Berg en Terblijt en Valkenburg, voor het geval de toekomstige commissaris ontginning plaats wilde laten vinden onder percelen die bij de gemeente Berg en Terblijt hoorden. De gemeente zou dan gelijk zijn aan iedere andere eigenaar, die voor het gebruik van zijn eigendom zekere condities bedingt. Maar in het te nemen raadsbesluit komen geen voorwaarden van

³⁵ Silvertant, *Vreigele bie de Bök*, 56.

³⁶ Silvertant, *Vreigele bie de Bök*, 63-67 .

³⁷ Silvertant, *Vreigele bie de Bök*, 67.

pas, de strekking ervan mag niet anders zijn dan dat de raad afstand doet van de ontginning in de groeve en van alle rechten en verplichtingen welke daaruit voor de gemeente mogen voortvloeien.³⁸

Na de bovenstaande brief volgde op 27 juni 1880 nog een brief van Gedeputeerde Staten over de exploitatie van de groeve. Hierin stond dat de gemeente Berg en Terblijt een nieuwe ingang aan zou leggen en dat zowel de burgemeester van Berg en Terblijt als de burgemeester van Valkenburg een sleutel van deze ingang kreeg. Zo konden beiden gemeentes vreemdelingen door de groeve heen leiden. Verder werd er van de gemeente Valkenburg verwacht de reeds aangebrachte sluiting van de ingang van de groeve te verwijderen. Het conflict tussen de gemeente Berg en Terblijt en de gemeente Valkenburg leek ten einde. De burgemeester van Berg en Terblijt beklaagde zich echter op 6 augustus 1880 over de gehouden fakkeloptochten in de groeve waarvoor hij eerder toestemming verleend had en benaderde de Commissaris van de Koning. Deze verzekerde de burgemeester vervolgens dat de inwoners van Berg en Terblijt geen last van de optochten zouden ondervinden. Op 14 april 1882 vond er een schikking tot het gebruik van de Valkenburgergroef tussen de gemeente Berg en Terblijt en de gemeente Valkenburg plaats. De gemeente Berg en Terblijt zag af van haar aanspraak op de Valkenburgergroef op voorwaarde dat ze 9.370 gulden van de gemeente Valkenburg zou ontvangen.³⁹

Na de bovenstaande schikking tussen de twee gemeentes leek de zaak afgedaan, ook de ontginning van mergel werd weer toegestaan. Toen er in 1886 een grote instorting plaatsvond werd de Valkenburgergroeve weer voor bouwsteenontginning gesloten. De groeve was dus alleen nog maar toegankelijk voor rondleidingen en dergelijke. De organisatie van deze rondleidingen was in 1885 door de gemeente Valkenburg overgedragen aan Vereniging Het Geuldal. Vereniging Het Geuldal kreeg meerdere keren te maken met agressieve oppositie. In de winter van 1887-1888 vond er in de Valkenburgergroef een beeldenstorm plaats, waarbij beelden en tekeningen werden vernield of ernstig beschadigd. De daders zijn nooit gevonden. Burgemeester Goossens van Berg en Terblijt probeerde op alle mogelijke manieren invloed uit te oefenen op beslissingen rondom de Valkenburgergroef en de Vereniging Het Geuldal een hak te zetten.⁴⁰ Dit is onder andere terug te zien in briefwisselingen tussen de gemeente Berg en Terblijt en Gedeputeerde Staten. Hierin schreef de burgemeester van Berg en Terblijt onder andere over onzedelijkheden die binnen de groeve zouden plaats vinden. Na verschillende onderzoeken bleek deze aantijging ongegrond. In juni 1888 werd er een compromis tussen de gemeente Berg en Terblijt en de gemeente Valkenburg gesloten. Op 26 juli 1888 ontving de burgemeester van Berg en Terblijt de sleutels van de Valkenburgergroef.⁴¹

In 1889 was de groeve nog steeds gesloten voor ontginning van stenen. Het was ook niet duidelijk of er in de toekomst nog blokken gebroken zouden kunnen worden. Het feit, dat Vereniging Het

³⁸ Rijksarchief Limburg, 40.008 Gemeente Berg en Terblijt 1800-1931, Inv.nr 1071 de bergkwestie.

³⁹ Rijksarchief Limburg, 40.008 Gemeente Berg en Terblijt 1800-1931, Inv.nr 1071 de bergkwestie.

⁴⁰ Silvertant, *Vreigele bie de Bök*, 72.

⁴¹ Rijksarchief Limburg, 40.008 Gemeente Berg en Terblijt 1800-1931, Inv.nr 1071 de bergkwestie.

Geuldal wel gewoon kon doorgaan met zijn activiteiten terwijl de blokbrekers niet eens de mogelijkheid kregen om het deel van de winterproductie dat de instorting van 1886 overleefd had naar buiten te brengen, leidde tot ontevredenheid bij de blokbrekers. Op 7 januari 1889 deden 18 blokbrekers hun beklag in een brief aan de Ingenieur der Mijnen. De blokbrekers werden gesteund door burgemeester Goossens van Berg en Terblijt en de bergkwestie laaide opnieuw op. Het doel van Goossens was deelname in het toezicht op de Valkenburgergroef en de daaruit voortvloeiende inkomsten.⁴²

Naast een klachtenbrief besloten sommige blokbrekers over te gaan op roofbouw in de groeve. Op 6 juni 1890 werden hiertegen door Gedeputeerde Staten van Limburg maatregelen ondernomen. Burgemeester Goossens schreef opnieuw enkele brieven waarin hij zijn ontevredenheid uitsprak over de gebeurtenissen in de Valkenburgergroef. Hij klaagde over de opzichter van de groeve en gaf aan dat de Roebroeksberg onderdeel is van de gemeente Berg en Terblijt. Vereeniging Het Geuldal gaf aan bereid te zijn ieder jaar 50 gulden ter bevordering van de armenzorg aan de gemeente Berg en Terblijt te betalen mits de gemeente Berg en Terblijt geen bezwaren in de weg zou leggen van de vereniging. Uiteindelijk trok burgemeester Goossens aan het kortste eind en werd hem vriendelijk maar dringend door de Commissaris van de Koning verzocht te stoppen met het uiten van bezwaren.⁴³

Vereeniging Het Geuldal leek als overwinnaar uit de strijd te komen, maar gedurende het jaar 1891 ontstonden er verschillende vacatures in de gemeenteraad van Valkenburg. De vertegenwoordigers van Vereeniging Het Geuldal hadden geen meerderheid meer in de raad en bij de circa honderd kiesgerechtigden in Valkenburg. Er waren steeds meer mensen die aan het groeiende toerisme in Valkenburg geld wilden verdienen en het monopolie van Vereeniging Het Geuldal wilden doorbreken.⁴⁴ De nieuwe gemeenteraad deed er alles aan om de Valkenburgergroef weer voor bouwsteenontginning te openen. In januari 1892 werd de nieuwe ingang van de Valkenburgergroef aan de Cauberg door het gemeentebestuur geopend. In mei 1893 werd de Valkenburgergroef voor onbepaalde tijd opengesteld voor de ontginning van bouwsteen. Het blokbreken werd door de gemeente aangedragen als toeristische bezienswaardigheid. De Ingenieur der Mijnen Van der Elst ging hiermee akkoord. Hij stelde wel een aantal voorwaarden: de groeve moest in het belang van het toerisme 's nachts gesloten zijn, de kunstwerken in de groeve moesten beschermd worden, het vreemdelingenverkeer mocht niet worden gehinderd en de gemeente Valkenburg zou voor alle activiteiten binnen de Valkenburgergroef aansprakelijk zijn. De gemeente Valkenburg regelde nu zowel de bouwsteenwinning als het vreemdelingenverkeer; de rol van Vereeniging Het Geuldal was uitgespeeld en de Valkenburgergroef veranderde in de Gemeentegrot.⁴⁵

⁴² Silvertant, *Vreigele bie de Bök*, 71-77.

⁴³ Rijksarchief Limburg, 40.008 Gemeente Berg en Terblijt 1800-1931, Inv.nr 1071 de bergkwestie.

⁴⁴ Silvertant, *Vreigele bie de Bök*, 91-93.

⁴⁵ Rijksarchief Limburg, 40.008 Gemeente Berg en Terblijt 1800-1931, Inv.nr 1071 de bergkwestie.

4. Werkeloosheidsprojecten

4.1. Aankopen gezifte mergel

Om de werkeloosheid binnen de gemeente Valkenburg tegen te gaan besloot de gemeenteraad op 4 mei 1938 mergel te kopen van diegenen die in het bezit waren van een vergunning van burgemeesters en wethouders tot het kloppen en ziften van mergel in de Gemeentegrot, dit met een maximum van 5000 kubieke meter in totaal van alle verkopers samen. De gezifte mergel moest voldoen aan de door het college vastgestelde eisen en zich bevinden in de Gemeentegrot. De mergel werd tegen een prijs van 65 cent per m³ ingekocht. Als er in een huishouden meer dan twee kinderen beneden de 14 jaar woonden kwam hier 2,5 cent per m³ bij. De koop gold alleen voor de hoeveelheid mergel die voor 1 oktober 1938 aan de gemeente geleverd werd. De betaling vond plaats binnen acht dagen terwijl het onderzoek naar de deugdelijkheid van de door de verkopers aangeboden gezifte mergel zoveel mogelijk wekelijks moest geschieden.⁴⁶

Op 18 november 1938 werd het besluit van 4 mei herzien. Er bleek zo veel mergel aanwezig te zijn dat een prijs van 65 cent per m³ te hoog werd beschouwd. De prijs daalde van 65 naar 50 cent per m³. De kinderbijslag van 2,5 cent per m³ voor elk huishouden met meer dan twee kinderen onder de veertien jaar, bleef wel gehandhaafd. Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd er nauwelijks nog mergel gewonnen, de laatste blokbrekers verlieten aan het begin van de vijftiger jaren het gangenstelsel.⁴⁷

4.2. Ankersmit's Katoenfabrieken

Ankersmit's Katoenfabrieken begon als een manufacturenhandel in 1799 in Deventer. Na de Eerste Wereldoorlog werd het bedrijf uitgebreid met een merceriseerderij en blekerij voor het textielveredeling en het bleken van het katoen. In het interbellum kwamen daar nog twee dochterondernemingen bij, handelshuis Everard en Ankersmit's Chemische Fabrieken in Borgharen. De fabriek in Borgharen verwerkte mergel en andere mineralen tot producten die werden toegepast in de landbouw of industrie.⁴⁸ Vandaar dat de eigenaar van Ankersmit's Katoenfabrieken in juni 1938 contact zocht met de burgemeester van Valkenburg. Ankersmit's Katoenfabrieken machtigt in deze

⁴⁶ Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.nr. 4447, aankopen gezifte mergel.

⁴⁷ Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.nr. 4447, aankopen gezifte mergel.

⁴⁸ <http://www.ankersmit.info/Geschiedenis.php>, geraadpleegd 21-07-2017, geschiedenis Ankersmit's Katoenfabrieken.

brief F.H.P.L. Petit om namens hun onderhandelingen te voeren met het gemeentebestuur van de gemeente Valkenburg inzake de exploitatie van mergelgroeven in deze gemeente.⁴⁹

Op 15 juni 1938 schreef ingenieur Petit een brief aan het gemeentebestuur van Valkenburg waarin een conceptcontract betreffende de mergeexploitatie door N.V. Ankersmit's Katoenfabrieken in de Gemeentegrot was opgenomen. Verder gaf Petit aan dat, wil het mergelvervoer in oktober aanvangen, met het oog op de levertijd van de machines van circa 8 weken na de bestelling en de montagetijd van 4 weken, de concessie begin juli afgehandeld moest zijn. Naast een conceptcontract bevatte de brief van Petit een rapport met betrekking tot de verontreiniging van de grot met uitlaatgassen. Om na te gaan of de in de grot rijdende vrachtauto's de lucht zouden vervuilen met uitlaatgassen en dit het verblijf in de grot nadelig zou beïnvloeden, reed een vrachtauto beladen met twee ton mergel enkele uren door de groeve. Na de proef bleek dat er in de lucht van de gangen waarin de vrachtauto had gereden wel een uitlaatluchtje heerste, maar dat dit vergelijkbaar was met een stadsstraat waar autoverkeer plaats vindt.⁵⁰

De geur die vrij kwam door met vrachtauto's door de groeve te rijden mocht dan misschien niet schadelijk zijn voor de gezondheid, maar kon door de bezoekers van de Gemeentegrot wel als hinderlijk worden ervaren. Vandaar dat er werd onderzocht of het mogelijk was om de gangen waardoor de vrachtauto's zouden rijden te isoleren van het deel van de groeve dat voor rondleidingen bestemd was. Dit kon op een goedkope manier gerealiseerd worden: door het metselen van enkele muren van mergelblokken en het plaatsen van een of twee deuren. De mogelijkheid kwam ter sprake om eventueel op de maandagen voor de gebruikelijke fakkeloptochten in juli en augustus geen mergel te rijden. Ook het aanbrengen van meerdere ventilatiekokers werd naar voren gebracht. Uit de proefondernemingen bleek dus dat er geen gevaar voor luchtverontreiniging bestond en dat de mergeexploitatie zonder bezwaren van september tot juli kon plaats vinden, in juli en augustus eventueel onder beperkende bepalingen of indien voorzieningen waren aangebracht.⁵¹

Na de bovenstaande brief volgde er nog een aantal brieven tussen de gemeente Valkenburg en Ankersmit's Katoenfabrieken. Deze hadden betrekking op het toesturen van een plattegrond van de Gemeentegrot. Aan de hand van deze plattegrond kon Ankersmit een taxatie van de beschikbare hoeveelheid grondstof maken. Op 18 juli 1938 zond Petit een nieuw conceptcontract naar de gemeente waarop deze op 25 juli 1938 aangaf dat ze het concept onderzocht hadden en op een zestal punten

⁴⁹Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.nr. 4447, onderhandelingen Ankersmit's Katoenfabrieken.

⁵⁰ Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.nr. 4447, onderhandelingen Ankersmit's Katoenfabrieken.

⁵¹ Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.nr. 4447, onderhandelingen Ankersmit's katoenfabrieken.

aanmerkingen hadden.⁵² Deze punten hadden met name betrekking op de tewerkstelling van werkelozen uit de gemeente Valkenburg, hetgeen een van de eisen van gemeentezijde was. Ook het toerisme speelde een belangrijke rol. De toeristen mochten geen last hebben van de mergeexploitatie. In het hoogseizoen, juli en augustus, was het niet toegestaan mergel te winnen, zelfs niet onder beperkende voorwaarden. Dit laatste punt was niet in het conceptcontract opgenomen.⁵³

Op 29 juli 1938 ontving de gemeente Valkenburg het volgende telegram van Ankersmit's Katoenfabrieken: *“Moeten door omstandigheden onderhandelingen omtrent mergelconcessie voorlopig afbreken. Stop. trekken ter voorkoming van misverstand de dezerzijds gedane voorstellen en ontwerpen in. Stop. brief volgt.”* In de brief werd aangegeven dat: *“ten gevolge van verschillende op de werking van ons bedrijf betrekking hebbende omstandigheden, welke zich de laatste dagen voordeden, het niet mogelijk was, de reeds gevoerde onderhandelingen over de eventueel met uw Gemeente te sluiten concessie-overeenkomst voort te zetten. Diverse calculaties leidden tot de slotsom, dat wij op de wijze, zoals wij ons dat tot dusverre hadden voorgesteld, niet de gewenste resultaten in ons bedrijf zouden kunnen bereiken. Tengevolge daarvan moeten wij thans een enigszins andere exploitatiebasis onderzoeken.”* De gemeente reageerde hierop door aan te geven dat ze openstond om te zijner tijd nieuwe voorstellen in overweging te nemen mits de bedoelde mergelconcessie dan nog beschikbaar was.⁵⁴

⁵² Art. 2, Art. 3, Art. 5 sub 3, Art. 8.1, Art. 10.1, Art. 13. Conceptcontract 18-7-1938, in: Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.nr 4447, onderhandelingen Ankersmit's katoenfabrieken.

⁵³ Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.nr 4447, onderhandelingen Ankersmit's katoenfabrieken.

⁵⁴ Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.nr 4447, onderhandelingen Ankersmit's katoenfabrieken.

5. De champignonkwekerij

Eind 19^e eeuw werden er in veel groeves champignons gekweekt. Het kweken van champignons was een arbeidsintensief proces. Eerst moesten de gangen worden schoongemaakt en de wanden afgeschuurd aangezien champignons heel gevoelig zijn voor verontreiniging met parasieten of andere schimmels. Vervolgens werden er gaten in de muur geboord waarin carbidlampen konden worden gestoken. Daarna werd in grote hoeveelheden paardenmest naar binnen gebracht en in een deel van de gangen opgeslagen om te fermenteren. Na een paar dagen kwam hierbij ammoniakhoudend vocht vrij waardoor kwekers soms bedwelmd raakten. Dit is de reden waarom het raadzaam was mechanische ventilatoren aan te brengen. Naast het vrijkomen van ammoniaklucht, steeg de temperatuur in het midden van een broeiende mesthoop tot zo'n 70 à 80° C. Het fermentatieproces was voltooid als de mest afgekoeld en zwart geworden was. Deze productierijpe paardenmest werd in bedden van 1 meter breed en 30 centimeter hoog verspreid. Hierop werden de zaden van de champignons uitgezet en werd er een compostlaag over heen gelegd. Over deze deklaag van compost werd tot slot een beetje mergelzaagsel gestrooid. Het duurde dan nog een dag of drie voordat de paddenstoelen konden worden geoogst.⁵⁵

De eerste aanvraag voor het openen van een champignonkwekerij in de Gemeentegrot kwam in juli 1917. De Luikenaar August de Goes schreef een brief aan Theodoor Dorren, directeur van Vereniging Het Geuldal, met de vraag of hij een deel van de Gemeentegrot kon huren voor het starten van een champignonkwekerij. Er werden een aantal brieven over en weer verstuurd. Tot concrete afspraken kwam het niet. Dit kan liggen aan de tijdsperiode waarin deze gebeurtenis plaats vond. De aanvraag viel samen met het hoogtepunt van de Eerste Wereldoorlog, waardoor de grens tussen het neutrale Nederland en het bezette België streng werd bewaakt.⁵⁶

Op 21 juli 1936 schreef J.H.W. Quax een brief aan het gemeentebestuur van Valkenburg met het verzoek een champignonkwekerij in de Gemeentegrot te openen. In deze brief stond dat de groeve die hij eerst als champignonkwekerij in gebruik had, de Quadvliedsberg, te klein bleek en hij de exploitatie rendabeler wilde maken door uit te breiden naar het gedeelte van de Gemeentegrot dat aan de Quadvliedsberg grenst. Dit gedeelte zou dan kunnen worden afgesloten van de rest van de Gemeentegrot en zorgen voor extra werkgelegenheid binnen Valkenburg. Het gemeentebestuur besloot op 23 juli grotopzichter J.Kaalen om raad te vragen. Na overleg besloot het gemeentebestuur het verzoek van Quax op 25 augustus 1936 af te keuren aangezien zij zich niet bevoegd achtte een dergelijke toestemming te verlenen. Hierop besloot Quax de eigenaren van de percelen boven de groeve te benaderen. Dezen stuurden daarop een brief naar het gemeentebestuur waarin ze verklaarden dat M. Bours, H. Stevens-Prevo, M. Hendriks, en de Erven L. Prevo in hun hoedanigheid van

⁵⁵ Van Schaik, *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul*, 39-44.

⁵⁶ Rijksarchief Limburg, 17.61 VVV Geuldal, Invr.nr. 687 verhuren van groeve voor champignonkweek.

eigenaren van de percelen, gelegen boven de ondergrondse gangen van de Gemeentegrot van Valkenburg, voor zover zij daartoe het recht hebben, vergunning te verlenen aan: J.H.W. Quax en M.J.Ch. Caelen tot het exploiteren in genoemde gangen van de Gemeentegrot van Valkenburg van een champignonkwekerij voor 10 jaar.⁵⁷

Op 12 oktober 1936 diende Quax opnieuw een verzoek in om het gedeelte dat grenst aan de Quadvliegsberg van de gemeentegrot te exploiteren als champignonkwekerij. Opnieuw draagt hij de vergroting van de werkgelegenheid aan als gunstig argument voor de gemeente. Op 11 november 1936 stuurt het gemeentebestuur een brief aan Quax waarin toestemming gegeven werd voor het aanleggen en exploiteren van een champignonkwekerij in de Gemeentegrot mits er aan een aantal voorwaarden voldaan werd. Een van de voornaamste voorwaarden was de eis dat het vreemdelingenverkeer binnen de groeve geen last van de kweek mocht ondervinden.⁵⁸

In september 1941 hield Quax op met het kweken van champignons en droeg hij zijn vergunning over aan Grasveld. Deze had hier weinig profijt van aangezien dat deel van de Gemeentegrot tijdens de Tweede Wereldoorlog door de gemeente als opslagplaats en schuilplaats werd gebruikt, overigens zonder Grasveld hiervoor te compenseren. Grasveld vroeg aan de gemeente of ze hem een ander gedeelte of een andere groeve konden aanwijzen om zijn champignons in te kweken. Deze vraag werd negatief beantwoord. Na de oorlog werd de champignonkweek weer hervat maar in 1949 werd een aanvraag tot verlenging van de vergunning voor champignonkweek met het oog op de veiligheid van de Gemeentegrot niet verlengd.⁵⁹

⁵⁷ Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940 Inv. Nr. 4428, verhuren van groeve voor champignonkweek.

⁵⁸ Gemeentearchief Valkenburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.Nr.4428, verhuren van groeve voor champignonkweek.

⁵⁹ Gemeentearchief Valkenburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.Nr.4428, verhuren van groeve voor champignonkweek.

6. De Gemeentegrot als schuilplaats

6.1. De Gemeentegrot als schuilplaats tijdens de Tweede Wereldoorlog

Tijdens het interbellum werd door het gemeentebestuur van Valkenburg besloten een deel van de Gemeentegrot als gas- en bomvrije schuilplaats in te richten. Hiervoor namen ze architect A.H. van Leeuwen in dienst. Op 24 maart 1939 schreef Van Leeuwen een brief aan de gemeente waarin hij aangaf geen bijzondere opmerkingen te hebben met betrekking tot het rapport betreffende de gas- en bomvrije schuilplaats. Hij noemde het plan goed verzorgd en doordacht. Eerder met de gemeente besproken kanttekeningen had hij toegevoegd in de bijlagen.⁶⁰

Het rapport dat de gemeente Van Leeuwen toezond omvatte een nauwkeurige omschrijving van wat er moest gebeuren bijvoorbeeld tijdens een luchtaanval. De bevolking van Valkenburg werd verdeeld in twee vluchtelingen. Er waren vijf verschillende dienstgroepen met ieder hun eigen taken en verantwoordelijkheden. Deze hadden elk een aparte leider, en aan het hoofd van de gehele organisatie stond de hoofdcommandant. Het hoofd van de luchtbeschermingsdienst in Valkenburg moest bij eventuele oorlogshandelingen het order geven om de Gemeentegrot als schuilplaats gereed te maken.⁶¹

Tabel 2. Overzicht van de organisatie van de Gemeentegrot als schuilplaats

Dienst	Functie	Materiaal	Aantal personen
Verlichtingsdienst	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Verzorgen van petroleumlampen ➤ De wegwijzen ➤ Geven van inlichtingen 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ 400 l petroleum ➤ 6 petroleumkannen ➤ 6 pakken lucifers ➤ poetsdoeken ➤ 2 scharen 	6
Politiedienst	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Bewaken gasluizen ➤ Bewaken voorraden ➤ Bewaken waterpompen ➤ Het nemen van ordemaatregelen 	-	8
Bevoorradingsdienst	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Uitgeven petroleum ➤ Uitgeven levensmiddelen ➤ Uitgeven drinkwater 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ 4 emmers ➤ 2 waterpompen 	7
Technische dienst	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Luchtdicht maken waterinlopen ➤ Luchtdicht maken 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ 6 houwelen ➤ 12 schoppen ➤ 10 emmers leschkalk 	13

⁶⁰ Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.Nr. 3853, schuilplaats gemeentegrot 1939-1945.

⁶¹ Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.Nr. 3853, schuilplaats gemeentegrot 1939-1945.

	gassluisen ➤ Opstellen waterpompen	➤ 2 mergelbeitels ➤ 2 zware vuisthamers ➤ 2 lichte hamers ➤ 2 troffels ➤ 5 kg draadnagel ➤ 50 zware houvasten	
Verplegingsdienst	➤ Verpleging in ziekenruimte ➤ Inrichting verblijfplaatsen ➤ Toezicht op hygiëne		8

Op 6 september 1939 schreef de burgemeester van Valkenburg aan grotopzichter Jan Drissen in een brief met als onderwerp ‘luchtbescherming’ dat hij werd aangewezen als schuilplaatscommandant voor de Gemeentegrot. De Gemeentegrot was uitvoerig onderzocht om te kijken of ze geschikt was als schuilplaats. De dikte van de mergel, variërend tussen de 5 en 20 meter en op sommige plaatsen nog dikker, bleek uitstekend geschikt als schuilplaats voor gas en vliegtuigbommen.⁶²

Tabel 3. Begroting schuilplaats Gemeentegrot voor circa 5000 personen

<i>Benodigdheden</i>	<i>Kosten (in guldens)</i>
200 nieuwe lampen	200
600 l petroleum	33
3 vaten	21
6 petroleumkannen	7,20
6 pakken lucifers	0,60
Spinlicht	5
2 scharen	1,20
Reserve glazen	20
500 kg chloorkalk	30
10 emmers letschkalk	3
2 mergelbeitels	6
2 zware vuisthamers	2,80
2 lichte hamers	1,60
2 troffels	1,20
Spijkers	1
Houwwasten	2
4 emmers	3,20
10 bezems	10
2 waterpompen compleet	40

⁶² Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.Nr. 3853, schuilplaats gemeentegrot 1939-1945.

2 waterputten	45
1 brancard	30
1 noodverbandkist	30
300 noodrantsoen vlees	210
Inrichten commando-, voedings- en ziekenhuisruimte	150
Inrichten schuilruimte	200
4 stel gasdeuren	320
Onvoorzien	126,20
Totaal	1500,00

De inwoners van Valkenburg kregen een brief thuis gestuurd waarin omschreven werd bij welke vluchtkring zij hoorden, wat er van hen verwacht werd, dat huisdieren niet waren toegestaan en wat ze moesten meenemen naar de groeve indien er alarm werd geslagen. De zaken waarvoor de inwoners van Valkenburg zelf moesten zorgen waren:

- een schoonwaterremmer;
- drinkgerei;
- zoveel eten als men kon dragen;
- waterdichte jassen, zeildoeken en per persoon enige dekens;
- de in huis zijnde medicijnen;
- eventuele kaarsen en petroleumlampen.

Bovenstaande zaken moesten in emmers of tassen verpakt worden. Drinkwater was verkrijgbaar bij de bevoorradingsdienst.⁶³

In een niet gedateerd artikel zonder nadere bronvermelding over de Gemeentegrot van Valkenburg staan uitgebreid de maatregelen omschreven, die getroffen zijn om de Gemeentegrot als schuilplaats in te richten: *“Zo is de gemeentegrot, in vreedzame tijden de grootste en interessantste bezienswaardigheid van Valkenburg, ingericht als schuilplaats voor de burgerbevolking. Degenen, die zich hiervoor interesseren we denken aan hoofd van L.B. diensten, onderdelen van diensten, besturen en leden van afdelingen, kortom allen, die hun vakantie naar Valkenburg richten, kunnen bij een bezoek aan de Gemeentegrot het nuttige met het aangename verenigen.”* Hieruit blijkt dat er tijdens de inrichting van de schuilplaats en daarna doorgegaan werd met toeristische rondleidingen door de groeven, waarbij ook de schuilgelegenheden getoond werden.⁶⁴

⁶³ Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.Nr. 3853, schuilplaats gemeentegrot 1939-1945.

⁶⁴ Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.Nr. 3853, schuilplaats gemeentegrot 1939-1945.

6.2. De Gemeentegrot als schuilplaats tijdens de Koude Oorlog

Tijdens de Koude Oorlog werd er in de jaren zeventig door het Ministerie van Binnenlandse Zaken een onderzoek ingesteld naar de mogelijkheid om de Gemeentegrot als atoomschuilplaats in te richten. Als vertegenwoordiger van de gemeente leidde de heer Breur Jacobs de vertegenwoordiger van het ministerie, de heer Slot, een aantal weken door de groeve rond om te kijken of de groeve hiervoor stabiel genoeg was. Jacobs zag zijn kans schoon om de groeve voor de toekomst stabiel te maken. Als de gemeente de groeve zelf moest verstevigen zou dit miljoenen guldens kosten. De kosten bedroegen dan meer dan de baten en de groeve zou in dat geval gesloten worden. Dit betekende een aderlating voor het toerisme in Valkenburg. Uiteindelijk werden Jacobs en Slot het eens en in 1977 kon worden begonnen met de bouw van de schuilplaats.⁶⁵

In de schuilplaats was plaats voor 15.000 man en werden 39 normale toiletten, 141 hurktoiletten, 100 wasplaatsen en 16 douches aangebracht. Er werden 3 proefcombinaties van zit- en ligenheden ontworpen die plaats boden aan 8 zittende of 10 liggende personen. Bij het ontwerp van de locatie werd rekening gehouden met het recreatieve karakter van de groeve. Nabij het hoofdlooppad (de route van de grottentrein) en in het als verzorgingsgebied in te richten schuilgebied is het verlichtingsniveau hoger dan in de rest van de schuilplaats.⁶⁶

Het schuilgebied wordt tegen drukgolven beschermd door de gesloten druksluis en de beide drukafsluitingen bij de uitgangen ‘Sprookjesbos’ en ‘Kabelbaan’. Gasbeveiliging vindt plaats door een in het verblijfsgebied op te bouwen overdruk van lucht. Hiertoe zijn aan de grens van dit gebied een aantal gasdichte deuren opgenomen, die in niet-beschermden omstandigheden uit toeristisch oogpunt geopend zijn.⁶⁷

In het gebied tussen druksluis en verblijfsruimte bevindt zich een koker in het plafond, die uitkomt op het kerkhof. Hierin bevindt zich eveneens een drukafsluiting, die aan het oog wordt onttrokken door een glazen deksel. Ook deze is uit toeristisch oogpunt normaal geopend. De rijroosters, die aangebracht zijn om het hoogteverschil ter plaatse van de onderaanslag van de hoofdafsluiting van de druksluis te overwinnen, zijn verlengd om voor de toeristentrein een meer soepele overgang verkrijgen.⁶⁸

⁶⁵ Interview Breur Jacobs, Valkenburg aan de Geul, 26 juli 2017.

⁶⁶ Rijksarchief Limburg, 40.007A Gemeente Valkenburg-Houthem 1940-1981, Invr. Nr 6832 I, artikelen openbare schuilplaats.

⁶⁷ Rijksarchief Limburg, 40.007A Gemeente Valkenburg-Houthem 1940-1981, Invr. Nr 6832 I, artikelen openbare schuilplaats.

⁶⁸ Rijksarchief Limburg, 40.007A Gemeente Valkenburg-Houthem 1940-1981, Invr. Nr 6832 I, artikelen openbare schuilplaats.

Bovenstaande maatregelen laten goed zien dat er tijdens het inrichten van de groeve als schuilplaats rekening werd gehouden met de groeve als toeristische attractie. Tijdens de bouw van de schuilplaats kon de groeve alleen te voet bezichtigd worden aangezien het grottentreintje door het gebied van de schuilplaats heen reed. In de zomer werden de bouwwerkzaamheden stop gezet en kon de groeve zowel te voet als met het treintje bezocht worden. Tijdens de bouw van de druksluis was de groeve een aantal dagen gesloten voor publiek.⁶⁹

De bouw van de schuilplaats verliep niet altijd even soepel. Op een dag belde de bouwmeester de heer Jacobs om 7 uur 's morgens in paniek op omdat er een instorting had plaatsgevonden. De druk in de groeve was zo hoog dat de pilaren op instorten stonden. Dit kan te maken hebben gehad met de werkzaamheden maar kon ook andere oorzaken hebben. Overal lag puin. Jacobs reageerde hierop door iedereen die bij het project betrokken was onmiddellijk op de hoogte te stellen: de Ministeries van Binnenlandse Zaken en Defensie, de aannemer, het college van Burgemeester en Wethouders van Valkenburg, Staatstoezicht van de mijnen, en de verzekering. Om tien uur 's morgens was iedereen bij de Gemeentegrot in Valkenburg aangekomen en werd er vergaderd. In deze vergadering werd besloten om naar Duitsland te rijden en hier hydraulische stutten te kopen. Hierna kon men beginnen met het stutten van de groeve en het opruimen van puin. Het versterken van de pilaren en het stutten van de groeve kostte het project 3 à 4 miljoen gulden extra. De gemeente Valkenburg was op financieel gebied geen partij. Het werk werd uitgevoerd door de Ministeries van Binnenlandse Zaken en Defensie in het eigendom van de gemeente Valkenburg, de Gemeentegrot.⁷⁰

Op 11 december 1979 ontving de gemeente Valkenburg een brief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken waarin werd aangegeven dat er in de gemeente en met behulp van het ministerie tot stand gekomen openbare schuilgelegenheid aanwezig was en dat er behoefte was aan aanbevelingen voor het gebruik van schuilgelegenheden. Met betrekking tot de functionele en materiële aspecten van de schuilgelegenheden en het in gebruiksklare toestand brengen ervan werd aanbevolen de uitvoering van de werkzaamheden met behulp van controlelijsten na te lopen.⁷¹

De beschrijving van de noodzakelijke organisatie en inrichting was uitgebreid. In schuilgelegenheden van grote capaciteit mocht niet worden gerekend op het zelfregulerend vermogen van mensen – een natuurlijke oplossing zoals dat werd genoemd - maar was een interne organisatie nodig.

Bij een schuilgelegenheid voor 5000 personen betekende dit:

- 1 hoofd en een plaatsvervangend hoofd;
- 100 groepshoofden;

⁶⁹ Interview Harry Habets, Valkenburg aan de Geul, 26 juli 2017.

⁷⁰ Interview Breur Jacobs, Valkenburg aan de Geul, 26 juli 2017.

⁷¹ Rijksarchief Limburg, 40.007A Gemeente Valkenburg-Houthem 1940-1981, Invr. Nr 6832 II, artikelen openbare schuilplaats.

- 5 voor technische installaties;
- 10 voor water en voeding;
- 10 voor reiniging;
- 10 voor EHBO;
- 10 voor administratie;
- 10 voor detectie en bedienen van deuren;
- 8 voor informatie.

De bezettingsdichtheid in de schuilplaats was maximaal 3 personen per vierkante meter.⁷²

In collectieve schuilgelegenheden werd gestreefd naar het realiseren van toiletten op basis van 1 per 25 à 30 personen. De verlichting werd primair door het openbare elektriciteitsnet gevoed. De verlichting werd beperkt gehouden omdat zij naast licht ook warmte produceert en deze hinderlijk was voor het klimaat. Naast zitgelegenheid was vooral ook de mogelijkheid tot liggen gewenst. Verblijfsproeven hebben aangetoond dat inzittenden in een schuilgelegenheid bij een langdurig verblijf veel rusten en slapen. Dit heeft verschillende gunstige effecten: ruimtebehoefte, het CO₂-niveau, luchtvochtigheid en warmteafgifte worden geringer. Verder minder gebruik van toiletten, minder behoefte om te roken, minder behoefte aan licht, minder lawaai, minder gedragsproblemen die door de leiding moeten worden opgelost. Aanwezigheid van zit- en ligfaciliteiten in een schuilgelegenheid was dus niet alleen noodzakelijk om een zo efficiënt mogelijk gebruik van de beschikbare ruimte te bewerkstelligen, maar zij leverde ook een aantal bijkomende voordelen voor de leefbaarheid van de schuilgemeenschap op.⁷³

De schuilgelegenheid had geen noodhospitaalfunctie en kon deze ook niet vervullen. Een van de belangrijkste taken van de medische hulpverleners was het gezond houden van de gezonden. Het belangrijkste middel om dit doel te verwezenlijken was het verzorgen en waarborgen van een fysiologisch en psychologisch verantwoord leefklimaat binnen de schuilgelegenheid.⁷⁴

De schuilplaats is nooit daadwerkelijk in gebruik genomen en met het besluit in augustus 1990 van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, dat alle schuilkelders in Nederland buiten dienst moesten worden gesteld, kwam er ook een einde aan deze functie van Gemeentegrot.⁷⁵ De schuilplaats is nooit leeggehaald of gesloopt en is tot op de dag van vandaag te bezichtigen tijdens de rondleiding met de trein.

⁷² Rijksarchief Limburg, 40.007A Gemeente Valkenburg-Houthem 1940-1981, Invr. Nr 6832 II, artikelen openbare schuilplaats.

⁷³ Rijksarchief Limburg, 40.007A Gemeente Valkenburg-Houthem 1940-1981, Invr. Nr 6832 II, artikelen openbare schuilplaats.

⁷⁴ Rijksarchief Limburg, 40.007A Gemeente Valkenburg-Houthem 1940-1981, Invr. Nr 6832 II, artikelen openbare schuilplaats.

⁷⁵ Interview Breur Jacobs, Valkenburg aan de Geul, 26 juli 2017.

7. Conclusie

In de inleiding werd de vraag gesteld hoe de verschillende functies van de Gemeentegrot zich verhielden tot de toeristische kant van de groeve. In de achttiende eeuw begon men met het rondleiden van mensen door wat toen nog de Valkenburgergroef heette. Al snel bleek dat met het ontvangen van bezoekers meer geld te verdienen was dan met de exploitatie van mergel. Door verschillende gebeurtenissen, zoals de instorting van de grote pijp, conflicten tussen gemeentes onderling en met derden, werd de groeve een aantal keren voor mergeexploitatie afgesloten. Naast het winnen van mergel kende de groeve ook andere functies zoals kwekerij, wapenfabriek, rijpplaats voor kazen, werkeloosheidsproject en atoomschuilplaats. Toerisme was gedurende de hele historie het meest lucratief. Dit blijkt ook uit het feit dat in de jaren 1924 tot en met 1926 de inkomsten van de Gemeentegrot groter waren dan alle overige inkomsten van de gemeente bij elkaar.⁷⁶ Vandaar dat ook bij alle andere projecten rekening met het toerisme diende te worden gehouden.

Het feit dat de bezoekersaantallen en omzet tijdens de Tweede Wereldoorlog hoger waren dan in de tien jaar daarvoor en dat er werd doorgegaan met het geven van rondleidingen toen de Duitsers begonnen met de bouw van een ondergrondse wapenfabriek toont aan dat de gemeente de groeve ook in moeilijke tijden als belangrijke bron van inkomsten zag. De eigenaar en arbeiders van de champignonkwekerij moesten via een andere ingang dan de hoofdingang de kwekerij bezoeken zodat de rondleidingen geen hinder ondervonden. Het is ook niet verwonderlijk dat de onderhandelingen met Ankersmit's Katoenfabrieken op niets uit liepen toen bleek dat het project de rondleidingen kon verstoren. Ook bij de bouw van de atoomschuilplaats werd rekening gehouden met het toerisme. Er werd gekozen voor verlichting die aansloot bij het recreatieve beeld van de Gemeentegrot, de drukafsluiting werd geopend zodat het toeristentreintje er doorheen kon rijden en de koker bij het kerkhof werd alleen indien nodig afgesloten. Verrassend hierbij is dat mede dankzij de aanleg van de schuilplaats en de daarmee gepaard gaande versteviging van de groeve, de toeristische activiteiten tot op heden doorgang konden blijven vinden.

Recente ontwikkelingen als de Kerstmarkt, de *'Cavemanrun'*, *'Dig Out The Gems'* en de *'Cave Experience'* vormen nieuwe takken aan de toeristische boom. Ze tonen aan dat tot op de dag van vandaag het toerisme in de Gemeentegrot een lucratief onderdeel is van de lokale Valkenburgse economie.

⁷⁶ Telefonisch interview John van Schaik, 7 augustus 2017.

8. Onderzoeksmethode en verantwoording bronnen

Het onderzoek is tot stand gekomen aan de hand van bestaande literatuur, interviews en primaire bronnen. De geschiedenis van de Gemeentegrot in Valkenburg wordt aan de hand van een aantal boeken duidelijk omschreven. *Vreigele bie de Bök* van cultuurhistoricus Jacquo Silvertant vormt een onderzoek naar het eerste en tevens grootste conflict uit de tweede helft van de negentiende eeuw namelijk de ‘Bergkwestie’. In zijn in 2004 verschenen boek *De zuidlimburgse mergelgroeven in het Duitse oorlogsplan 1943-1944* geeft Silvertant een kort overzicht van de mergelgroeven die zijn opgenomen in het Duitse oorlogsplan waaronder de Gemeentegrot. Waar Silvertant zich vooral focust op het einde van de 18e en het begin van de 19e eeuw en het oorlogsverleden van de Gemeentegrot, biedt John van Schaik, medeoprichter van het ‘*Institute Europa Subterranea*’⁷⁷, in zijn boek *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul* een overzicht van de Gemeentegrot door de eeuwen heen. Waar Silvertant en Van Schaik zich focussen op geschreven bronnen over de groeve, laat de werkgroep OnderArts met het door hun samengestelde boek *OnderArts* de geschiedenis van de Gemeentegrot aan de hand van tekeningen, sculpturen en opschriften binnen de groeve zien.

De Gemeentegrot wordt ook in een aantal andere boeken vernoemd. Schurgers, Notten en Pluymakers geven in het boek *Geschiedenis van Valkenburg-Houthem* een uitgebreide geschiedenis van de gemeente Valkenburg-Houthem weer. Een hoofdstuk over de verschillende groeven kan hierbij niet ontbreken. Het toerisme binnen Valkenburg wordt in het jaarboek van de *Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* van 2002 vernoemd in een overzicht van de groei en ontwikkeling van het toerisme in het Zuid-Limburgse heuvelland. Het boek *Berg en Terblijt van twee heerlijkheden naar een gemeente* van Claessens, Houben, Raeven en Schols beschrijft de geschiedenis van de gemeente Berg en Terblijt (sedert 1982 onderdeel van de gemeente Valkenburg aan de Geul), verwijst hierbij naar de ‘Bergkwestie’ en ook worden hier functies van de Geulhemergroeve benoemd zoals bijvoorbeeld mergelwinning en het kweken van champignons. Het symposiumverslag van de *5th International Symposium on archaeological Mining History* in Freiberg bevat de volgende lezingen die betrekking hebben op mergelwinning en mergelgroeven in Limburg: *Limestone Quarries in Dutch Heritage Policy* van Henk Baas, en *The Use of Gallery Profiles in the Limestone Quarries of South-Limburg* van Kevin Amendt.

Om een beter beeld te krijgen over toerisme en historisch toerisme in het bijzonder zijn de volgende boeken en artikelen bestudeerd: *Een eigentijds verleden : alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000* van Ribbens, en *The making of modern tourism : the cultural history of the British experience, 1600-2000* van Berghoff, Korte en Schneider. Het boek van Ribbens behandelt uiteenlopende onderwerpen als de geschiedschrijving door vrijetijdshistorici, het historisch toerisme,

⁷⁷ In 2007 opgericht als Europese netwerkorganisatie ten behoeve van mijnhistorie en mijnarcheologie.

de beoefening van genealogie en geschiedenis op televisie. Berghoff, Korte en Schneider geven aan dat het moderne toerisme is ontstaan in de achttiende eeuw. Het betrof een langdurig proces dat was geworteld in de culturele, economische en sociale geschiedenis van Groot-Britannië.

De bestudeerde literatuur bestaat dus niet alleen uit academische werken maar bevat ook jaarboeken, symposia en informatieve boeken van amateurhistorici die primair dienen voor vermaak. Dit komt het onderzoek in zoverre ten goede dat de Gemeentegrot en haar geschiedenis vanuit veel verschillende disciplines, en vanuit verschillende perspectieven beschreven wordt. Het symposium dat zich focust op mergelwinning belicht heel andere zaken dan *Onderarts*, het boek dat is samengesteld door de werkgroep *OnderArts* waarbij onder anderen een kunsthistoricus betrokken was. Het boek van amateurhistoricus John van Schaik gaat verder waar de rondleidingen stoppen en biedt interessante achtergrondinformatie voor de liefhebber.

Het literatuuronderzoek is aangevuld met raadpleging van primaire bronnen in het Rijksarchief in de provincie Limburg, onderdeel van het Regionaal Historisch Centrum Limburg in Maastricht.

Tenslotte heb ik een aantal personen gesproken die op enigerlei wijze betrokken zijn bij de (geschiedenis van de) Gemeentegrot. Breur Jacobs was de afgevaardigde van de gemeente Valkenburg aan de Geul bij de bouw van de atoomschuilplaats. Ofschoon archiefbronnen veel vertellen over de functie en de wijze van gebruik van de atoomschuilplaats zeggen weinig tot niets over de financiën, problemen tijdens de aanleg en het economisch belang voor de gemeente Valkenburg. Jacobs en zijn opvolger Felder gaven hier meer helderheid. De huidige groeveopzichter Harry Habets gaf meer inzicht in de wijze waarop de toeristische functie voorging en –gaat op andere functies. De archivariissen Van der Meij en Gerrits waren behulpzaam bij het vinden van de juiste archiefstukken. Auteur John van Schaik gaf me toegang tot zijn persoonlijk archief en reikte nuttige wetenswaardigheden over de Gemeentegrot aan. Wethouder Meijers verstrekke inzicht in het huidige beleid van de gemeente Valkenburg aan de Geul aangaande de Gemeentegrot.

9. Bibliografie en bronnenoverzicht

Bibliografie

1. Berghoff, H., Korte, B., Schneider, R., *The making of modern tourism : the cultural history of the British experience, 1600-2000* (Basingstoke 2002).
2. Bouwens, R., Huntjes, K., van Aken, J., Sintzen, Y., Roeloffzen, A., Willems, *OnderArts* (Valkenburg aan de Geul 2008).
3. Claessens v.T.J., Houben A.H.H., Raeven H.L., Schols H.G., *Berg en Terblijft van twee heerlijkheden naar een gemeente* (Valkenburg 1981).
4. Dorren, T., *Gedenkboek bij het veertigjarige bestaan van VVV het Geuldal 1885-1925* (Valkenburg aan de Geul 1925).
5. European Foundation for the Study and Preservation of ancient Mining Heritage, *Mining archaeological Research Interdisciplinary Methodology, 5th International Symposium on archaeological Mining History* (Valkenburg aan de Geul/Freiberg 2010).
6. Göbbels, W., *Carneval & Valkeberg* (Valkenburg 1989).
7. Hindley, G., *Tourists, travellers, and pilgrims* (London 1983).
8. Munier, W.A., Silvertant, J., Crutzen, G.H.M., Verpoorte, A., van der Heijden, R.P.J.M. *Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* (Valkenburg aan de Geul 2002).
9. Pisters, H., *Uit Valkenburgs vroegste verleden. Steentijdimpresies uit de regio Valkenburg aan de Geul met speciaal aandacht voor Valkenburgvuursteen* (Valkenburg aan de Geul 2017).
10. Pluymaekers, L., 'De vrijdenkers van Valkenburg een eeuw geleden', *Geulrand* 24 (1988).
11. Ribbens, K., *Een eigentijds verleden: alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000* (Hilversum 2002).
12. Van Schaik, J., *Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul* (Valkenburg aan de Geul 2011).
13. Schurgers, H.J.H., J.G.M. Notten, L.G.W.N. Pluymakers, *Geschiedenis van Valkenburg-Houthem* (Valkenburg aan de Geul 1979).
14. Silvertant, J., *De zuidlimburgse mergelgroeven in het Duitse oorlogsplan 1943-1944* (Maastricht 2004).
15. Silvertant, J., *Vreigele bie de Bök. Valkenburg in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Valkenburg aan de Geul 1996).

Archieven

- Rijksarchief Limburg, 17.61 VVV Geuldal Invr. 925, geschil tussen Vereniging Het Geuldal en de Gemeente Valkenburg.
- Rijksarchief Limburg, 40.008 Gemeente Berg en Terblijt 1800-1931, Inv.nr 1071 de bergkwestie.
- Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.nr. 4447, aankopen gezifte mergel.
- Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.nr. 4447, onderhandelingen Ankersmit's Katoenfabrieken.
- Rijksarchief Limburg, 17.61 VVV Geuldal, Invr.nr. 687 verhuren van groeve voor champignonkweek.
- Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv. Nr. 4428, verhuren van groeve voor champignonkweek.
- Rijksarchief Limburg, 40.002 Archieven van de gemeente Valkenburg 1800-1940, Inv.Nr. 3853, schuilplaats gemeentegrot 1939-1945.
- Rijksarchief Limburg, 40.007A Gemeente Valkenburg-Houthem 1940-1981, Invr. Nr 6832 I, artikelen openbare schuilplaats.
- Rijksarchief Limburg, 40.007A Gemeente Valkenburg-Houthem 1940-1981, Invr. Nr 6832 II, artikelen openbare schuilplaats.

Personen

- Wiel Felder (groevenkenner)
- Boy Gerrits (Archivaris gemeente Maastricht)
- Harry Habets (grotopzichter)
- Breur Jacobs (afgevaardigde van de gemeente met betrekking tot de realisatie van de atoomschuilplaats)
- Jo van der Meij (Archivaris gemeente Valkenburg aan de Geul)
- Remy Meijers (Wethouder van Financiën, Personeel, Burgerzaken, Zelfsturing in de gemeente Valkenburg aan de Geul)
- John van Schaik (auteur Gemeentegrot Valkenburg aan de Geul)

Websites

- <http://www.ankersmit.info/Geschiedenis.php>, geraadpleegd 21-07-2017, geschiedenis Ankersmit's Katoenfabrieken.
- <https://www.youtube.com/watch?v=9NbwL06O9JA> geraadpleegd 26-07-2017, videoclip Julio Iglesias opgenomen in de Gemeentegrot.